

СУЧАСНИЙ ЕКОЛІНГВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС: МОДЕЛІ АДРЕСАНТНО-АДРЕСАТНИХ ВІДНОСИН

М. В. Якібчук

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Карпатська, 15;
тел. +380(342) 54-72-66; e-mail: chancel@nung.edu.ua*

У статті з'ясовано поняття «еколінгвістика»; проаналізовано напрямки дискурсивного аналізу текстів з позицій еколінгвістичних досліджень, зокрема розглянуто моделі адресантно-адресатних відносин комунікативного спрямування. Доведено, що реалізація цих відносин здійснюється за допомогою авторської самореалізації, використання риторичних речень, питань-стимулів, особових займенників, маркованих висловлювань.

***Ключові слова:** еколінгвістичний дискурс, адресант, адресат, підручник з екології, природа-соціум-мова, еколінгвістика.*

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному полілінгвокультурному просторі України особливого значення набуває міжкультурна парадигма в аспекті співвідношення ключових понять «природа – соціум – мова». Перегляд усталених відносин між соціумом, природою, мовою становить нову наукову проблему для дослідників у різних галузях знання, зокрема і в лінгвістиці. Дослідження мови у зв'язку з людиною, її мисленням, духовно-практичною діяльністю дає можливість наблизитись до розуміння природи її комунікативної поведінки, адже в умовах міжкультурних зв'язків зростає роль спілкування. Такий екологічний поворот у царині лінгвокультурних студій передбачає вивчення ролі мови у вирішенні проблем екології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших, що розкриває теоретичний погляд на поняття природи, зокрема у контексті поетики, є твір Р. Емерсона «Природа», створений у 1836 році. Поняття «екологія» стосовно мови уперше використовує американський лінгвіст Е. Хауген. Ідею перенесення принципів та методів екології на дослідження мови розвинули німецькі вчені Петер Фінке, Вільгельм Трампс, Ганс Штрокер. У 1990 році Майкл Холлідей порушив питання про взаємозв'язок мови і навколишнього світу, наголошуючи на мовній ролі у вирішенні екологічних питань.

Проблеми взаємодії мови і навколишнього світу привертають увагу як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Наприклад, І. Розмаріца (2004) розширила рамки дискурсу лінгвокогнітивних особливостей комунікації у сфері екології. С. Овсейчик (2006) досліджувала формування

української екологічної термінології; О. Хітарова здійснювала лінгвістичний аналіз дискурсивних структур екологічної тематики.

Ця проблема знайшла своє висвітлення також у працях зарубіжних учених (Г. Грайс, Г. Ліч, Т. Винокур). До проблеми лінгвістичної інтерпретації адресанта і адресата звертались учені А. Приходько, Н. Данилова. Зацікавлення різними типами дискурсів знаходимо у працях К. Кусто, М. Макарова, К. Серажима.

Проблематику адресантно-адресатних відношень досліджували вчені О. Ємельянова, Т. Радзієвська, Н. Арутюнова, Н. Войцехівська, М. Венгринюк. Зокрема, у праці «Мовна реалізація тактики вияву солідарності адресанта і адресата» Л. Сологуб проаналізувала це питання за матеріалами підручників з екології.

Актуальність обраної теми зумовлена такими чинниками:

- загальною спрямованістю на вивчення різних типів дискурсів, зокрема еколінгвістичного як засобу осмислення ролі мови в зміні ціннісних орієнтирів сучасного світу;

- пошуком вербальних засобів у системі «людина – природа» за допомогою відношень між моделями «адресант – адресат»;

- загрозою екологічної кризи для довкілля і потребою екологічного виховання студентської молоді.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є проаналізувати використання комунікативних стратегій в конкретних ситуаціях: адресант і адресат як лінгвістичного явища. Це передбачає розв'язання таких завдань:

- визначити основні характеристики еколінгвістичного дискурсу;

- проаналізувати засоби, за допомогою яких здійснюється вплив адресанта на адресата;

- виявити комунікативні стратегії фахової соціалізації адресанта і адресата;

- концептуалізувати роль і взаємодію адресанта і адресата, їх мовно-стилістичну реалізацію в еколінгвістичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Взаємозалежність між мовою та її носіями, тобто членами певних суспільних груп, вимагає застосування лінгвістичного коду в різних соціальних ситуаціях і обставинах. Наявність проблеми співвідношення мови, людини та навколишнього середовища зумовила появу різновекторних досліджень щодо виявлення принципів, загальних як для екології, так і для розвитку мови, – що і сформувало появу сучасного наукового напрямку – еколінгвістика. Оскільки існує зв'язок між мовою і сферою екології, то «еколінгвістику слід розглядати з точки зору сукупності підходів до аналізу мовних схем, які впливають на сприйняття людьми навколишнього середовища... і надихають на захист світу природи» [3, с. 50].

Ще в 90-х роках 20 ст. екологічний дискурс стає об'єктом еколінгвістичних досліджень, що об'єднують екологію та лінгвістику. У сучас-

ній Україні, незважаючи на наявність державної концепції екологічної освіти, екологічний світогляд потребує удосконалення, належної уваги науковців. І саме мова дозволяє розвивати онтологічні концепти природи, культури і людини, «когнітивний аналіз лінгвістичних одиниць, які репрезентують концепт природи, базується на підходах, що розглядають мову як частину соціокультурної екології» [3, с. 50].

Можна констатувати, що еколінгвістика як нова галузь мовознавства виникла на стику лінгвістики та екології. Таким чином еколінгвістика «вивчає ідеології, метафори, фрейми, а також інші численні когнітивні та лінгвістичні феномени, які викривають ментальні моделі, що глибоко вкорінені у свідомість мовців і проявляються між рядками текстів, які побутують у суспільстві» [3, с. 50].

Лінгвістичні дослідження екології у свою чергу зосереджуються «на визначенні ролі мовної системи у процесі формування культурного концепту природи» [2, с. 133].

Підстав для виділення окремого еколінгвістичного дискурсу є багато. Виділимо лише кілька з них:

- актуальність екологічної тематики;
- активне наповнення екологічного глосарію;
- наявність окремих моделей спілкування (як-от: адресант – адресат).

На думку Н. Гача, «теоретико-методичні підходи... визначаються такими основними напрямками еколінгвістики, як екологічні дослідження мови і лінгвістичні дослідження екології» [3, с. 50]. Підтвердити цю думку можна словами іншого науковця: «Еколінгвістика прагне до очищення навколишнього середовища лінгвостилістичними засобами» [6, с. 136].

Грунтового аналізу потребує з'ясування еколінгвістичного дискурсу в аспекті мовленнєвої діяльності адресанта і адресата, спрямованої на формування екологічної свідомості людини.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях особливого розвитку набуває вивчення різноманітних аспектів мовної комунікації, які реалізуються в екологічному дискурсі і спрямовані на передачу адресантами фахового знання адресатам.

Досліджуючи дискурс як єдність комунікативних і когнітивних процесів, проаналізуємо мовну взаємодію комунікантів (адресанта й адресата) у різних сферах спілкування. Імітуючи діалог між адресантом і адресатом, у тексті підручника «Основи екології» [8], знаходимо вживання займенника «ми», використання якого створює ефект безпосередньої участі автора (авторів) у процесі комунікації, наданні науковому викладу ознак діалогу з читачем.

Розглянемо деякі моделі адресантно-адресатних відносин у сучасному підручнику з екології [8]. Письмова форма викладу матеріалу у жанрі підручника є діалогом із потенційним читачем, який виступає уявним співрозмовником, якому адресант скеровує своє повідомлення.

Адресант у цьому дискурсі моделюється головним чином як фахівець у певній галузі, викладач. Адресатами є студенти вишів, майбутні спеціалісти. Отже, статуси комунікантів не є рівними.

Вибір моделі щодо адресантно-адресатних відносин в еколінгвістичному дискурсі корелює із загальною тенденцією сучасної лінгвістики, спрямованої на дослідження функціонального аспекту мови. Наше завдання – з'ясувати, за допомогою яких мовних механізмів втілюється орієнтація на передбачуваного адресата.

Сучасні дослідники пропонують розглядати модель «адресант – адресат» як рівноправних партнерів, змінюючи уявлення про адресата як пасивного учасника процесу комунікації.

Одним із виявів відносин між адресантом і адресатом у тексті аналізованого підручника з екології є використання риторичних речень-запитань: «*Як відбуваються генетичні перетворення на рівні окремих організмів?*» [8, с. 238], «*Чи є вихід із цієї глобальної кризи цивілізації?*» [8, с. 132]. Такі речення стимулюють думку адресата, водночас вони є своєрідним маркером створення діалогу, виконуючи прагматичну функцію. Імітуючи незнання або сумнів, адресант за допомогою подібних речень активізує думку адресата на пошук вирішення певної проблеми.

Незважаючи на те, що адресант і адресат віддалені одне від одного і в просторі, і в часі, вони можуть наближуватись до реального спілкування.

У тексті підручника [8, с. 4] є синтаксичні конструкції, у яких виступають форми безособових речень. Наприклад: «*На базі моделі «Гея» було виконано розрахунок різних сценаріїв зміни клімату на планеті...*» [8, с. 477]. «*В основу математичного моделювання при екологічному прогнозуванні покладено принцип представлення складної біологічної системи* [8, с. 476]. «*Отримано дані про вплив забрудненого повітря*» [8, с. 446]. «*Встановлено зв'язок забруднення атмосферного повітря зі зростанням захворюваності...*» [8, с. 446]. «*Помічено різноспрямовану дію чинників... на людину*» [8, с. 476]. У цьому випадку втрата однозначності набуває неозначеного відтінку, що сприяє розподілу певної участі між усіма комунікантами: адресантом і адресатом.

Широко використовуються такі мовні засоби: *вдумайтесь, уявіть собі, зверніть увагу й ін.*, які створюють ефект присутності адресата, тримаючи його в єдиному комунікативному просторі з адресантом. Адресант кодує свої думки, проектує їх на сферу мовної свідомості адресата.

«Під терміном «адресат» розуміємо особу/особи, якій/яким автор надсилає своє послання, заздалегідь орієнтуючись на її/їх уявні загальні характерні риси при побудові повідомлення, яке повністю розуміється цією/цими особою/особами і викликає в неї/у них фізичну, ментальну чи емоційну реакцію» [5, с. 5].

На нашу думку, такі речення створюють ефект присутності автора, є мовним сигналом звертання адресанта, заснованого на довірі адресата

і це «реалізує певною мірою маніпулятивну технологію впливу на свідомість адресата» [10, с. 270].

Якнайповніше простежити відносини між адресатом і адресантом допоможе аналіз використання особових займенників у згаданому підручнику, де йдеться про відповідальність перед майбутніми поколіннями: *«Ми запозичуємо «екологічний капітал» у майбутніх поколінь... Вони, можливо, проклянуть нас за наше марнотратство... Ми так поводимося з тої причини, що нікому примусити нас повертати борги...»* [8, с. 505]. Займенники *ми, ви, вони* у наведених прикладах – це і автор, і читач, і вся екологічна спільнота, які засвідчують узагальнену позицію. У цьому значенні *ми* ніби розподіляється між усіма учасниками комунікативного процесу та набуває неозначено-особового відтінку. Таким чином імітується діалог між автором і читачем, що «створює ефект присутності автора як реального співрозмовника [10, с. 270].

До мовних засобів вираження також належать модальні дієслова, дієслова умовного способу, сполучники, частки, прикметники у різних ступенях порівняння. Дієслова наказового способу спонукають до вирішення проблемних питань та висловлення власної думки про них.

Якщо вважати, що текст є результатом діяльності людей, що функціонують у певній соціальній ситуації, то «відносини комунікатора та реципієнта зазвичай відображають різні моделі соціальних відносин», а «комунікативні засоби на будь-якому рівні функціонування також є соціально обумовленими» [7, с. 11]. У своєму дослідженні ми акцентуємо увагу на комунікаційному аспекті дискурсу.

Встановлюючи причинно-наслідковий зв'язок між адресантом і адресатом, можна констатувати, що «лінгвістична рецепція поняття все більше наближається до усвідомлення комунікативної сутності усього феномену, його процесуальності та залежності від соціокультурного проекту» [1, с. 10].

Реалізація комунікативних намірів адресанта відбувається за допомогою самопрезентації, групової ідентифікації, аргументації, поведінки щодо зближення з адресатом.

Визначальними особливостями комунікації адресанта і адресата, на думку О.Б. Франко, є:

- «спонтанність у розвитку основної комунікативної інтенції адресанта;

- спонукальна маркованість комунікативної ситуації вже на її початку;

- непрогнозованість досягнення адресантом бажаного для нього розвитку» [11, с. 9].

Комунікативна взаємодія в адресантно-адресатній моделі здійснюється також за допомогою системи посилань, маркованих висловлювань типу *«Не вистачає вашої думки»*. Емоційна оцінка реалізується за допомогою стилістично забарвленої лексики. І в цьому процесі визначальним є дискурс «як довершена форма комунікації, як явище комунікативного середовища і водночас необхідна передумова його ефективного

функціонування у своєму найширшому значенні є тим змістом ідеї комунікації, який адресант має намір передати адресатові» [5, с. 10].

Вивчення мови у трикутнику «людина-соціум-природа» дає можливість наблизитись до природи комунікативної діяльності людини, екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними чинниками якої є взаємодія різних процесів свідомості: «Рівень і якість взаємозв'язків між людиною і природою визначають характер стосунків мовців з іншими соціальними групами і навколишнім світом загалом» [3, с. 49].

Підсумовуючи, треба зазначити, що виникнення еколінгвістики зумовлено необхідністю вирішення проблем взаємодії між мовою, людиною та природою. У статті зроблена спроба прослідкувати виникнення еколінгвістичного дискурсу, визначення його основних концептів, зокрема моделі адресантно-адресатних відносин.

Адресант стимулює адресата, апелює до його інтелекту, виражаючи конкретну комунікативну інтенцію. Таким чином відзначаємо основні дві моделі відносин між адресантом і адресатом: 1) інформування адресата; 2) реакція-відповідь адресата щодо інформативних намірів адресанта.

Порушені у підручнику «Основи екології» проблемні питання залучають адресата до активного пошуку рішень, які формують його майбутню фахову компетентність.

Перспективи подальших досліджень. Беручи до уваги, що всі ми є частково адресатами екологічного дискурсу, вивчення впливу мови на екологічну поведінку та свідомість суспільства є надзвичайно актуальним питанням.

У зв'язку з цим еколінгвістичний дискурс потребує належної уваги науковців, вивчення тих конкретних комунікативних, соціальних та прагматичних ситуацій, які спрямовані на зміну когнітивного та інтенціонального стану адресата в комунікативному просторі. Перспективою подальших досліджень може стати аналіз солідарності адресанта і адресата у різних дискурсах з об'єднаних позицій мовознавства та екології.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лінгвістичний енциклопедичний словник. – М.: Сов. енциклопедия, 1990. – С. 136-137.
2. Busse V. Historical ecolinguistic and literary analysis / V. Busse // Nature in Literary and Cultural Studies: Fransatlantic Conversations on Ecoviticism. – Amsterdam and New York: Bodori, 2006. – P. 131-154.
3. Гач Н.О. Парадигма еко-лінгвістичних досліджень у контексті сучасних підходів до дискурс-аналізу / Н.О. Гач // Наук. записки НУ «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2015. – Вип. 59. – С. 49-52.
4. Гудзь Н.О. Екологічний дискурс в лінгвістичних описах / [Електронний ресурс] / Н.О. Гудзь. – Режим доступу: <http://www.eprints.zu.edu.ua/9603/1/Гудзь%204.pdf>

5. Карпчук Н.П. Адресованість в офіційному та неофіційному англомо-
вному дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз): Монографія /
Н.П. Карпчук. – Луцьк: ФВВ «Вежа» Волинського державного універ-
ситету ім. Лесі Українки, 2006. – 159 с.
6. Киселюк Н.П. Лінгвістичні особливості екологічного дискурсу (на
матеріалі англійської мови) / Н.П. Киселюк// Нова філологія. – № 57. –
2013. – С. 37-40.
7. Мантуло Н.Б. Дискурс як предмет піарознавчих студій / Н.Б. Манту-
ло // Актуальні проблеми книжкової справи. Наукові записки. – 2012. –
№ 3(40). – С. 9-14.
8. Федоренко О.І. Основи екології: Підручник / О.І. Федоренко, О.І. Бо-
ндар, А.В. Кудін. – К.: Знання, 2006. – 543 с.
9. Розмаріца І.О. Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері еко-
логії: автореф. дис. канд. філ. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» /
І.О. Розмаріца. – К., 2004. – 15 с.
10. Сологуб Л.В. Мовна реалізація практики вияву солідарності адреса-
нта і адресата у науково-дидактичному дискурсі / Л.В. Сологуб // Нау-
ковий вісник ДДПІ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки. Мо-
вознавство». – 2015. – № 3. – С. 268-272.
11. Франко О.Б. Семантичні та прагматичні параметри спонукального
дискурсу (на матеріалі німецькомовних художніх творів ХХ століття):
автореферат дис. канд. філ. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» /
О.Б. Франко. – К., 2007. – 12 с.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 12.05.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Хоробом С. І.*

MODERN ECOLINGUISTIC DISCOURSE: THE MODELS OF ADDRESSER-ADDRESSEE RELATIONS

M. V. Yakibchuk

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas;
76019, Ivano-Frankivsk, Karpatska Str., 15;
ph. +380 (342) 54-72-66; e-mail: chancel@nung.edu.ua*

The article explains the concept of “ecolinguistic discourse”, analyzes the directions of the text discursive analysis from the point of view of ecolinguistic studies, and describes the addresser-addressee relations. It has proven that the communicative interaction in these relations is carried out with the help of the author’s self-presentation, as well as using rhetorical suggestions, questions-stimuli, personal pronouns, and marked statements. Furthermore, the paper makes an emphasis on the reflection of the man-environment interaction problems in the language.

Key words: *ecolinguistic discourse, addresser, addressee, ecology text-book, nature – socium – language, ecolinguistic.*